

вим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 55. – С. 31.

13. Про затвердження Порядку виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг на платній основі державними органами земельних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2000 р. № 1619 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 44. – С. 66.

14. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV // Відомості Верховної ради України. – 1999. – № 24.

15. Про державну виконавчу службу : Закон України від 24.03.1998 р. № 202/98-ВР // Відомості Верховної ради України. – 1998. – № 36.

ГЕОРГІЗОВА І. Л.,

кандидат політичних наук, доцент
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

ЛУБКО І. М.,

кандидат історичних наук, доцент
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

УДК 34(09):347.73

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА СЕЛІ (50-ТІ РР. ХХ СТ.)

У статті проаналізовано нормативно-правове підґрунтя податкової політики держави у 50-ті рр. ХХ ст. Її метою стало встановлення взаємозв'язку між змінами в податковому законодавстві та новим аграрним курсом радянського керівництва. Зроблено висновок про доцільність, ефективність та перспективність лібералізації податкової політики на селі.

Ключові слова: податкова політика, сільськогосподарський податок, прибутковий податок, оподаткування, податкова ставка.

В статье проанализирована нормативно-правовая основа налоговой политики государства в 50-е гг. XX ст. Ее целью стало установление взаимосвязи между изменениями в налоговом законодательстве и новым аграрным курсом советского руководства. Сделан вывод о целесообразности, эффективности и перспективности либерализации налоговой политики в деревне.

Ключевые слова: налоговая политика, сельскохозяйственный налог, подоходный налог, налогообложение, налоговая ставка.

The article analyzes the regulatory basis of tax policy in the 50 years of the twentieth century. Its purpose was to establish the relationship between changes in tax laws and a new agrarian policy of the Soviet leadership. The conclusion about the feasibility, effectiveness and prospects of liberalization of tax policy in the countryside.

Key words: tax policy, agricultural tax, income tax, tax, tax rate.

Вступ. До внутрішніх чинників переддефолтової ситуації в усіх без винятку секторах економіки сучасної України належить, зокрема, керована в ручному режимі фіскальна політика держави, в результаті чого відбулося згорання інноваційно-інвестиційних процесів, зниження обсягів бюджетно-податкових надходжень та невиконання соціальних проектів. Вітчизняний досвід формування податкової політики переконує в тому, що влада, визначаючи її базові засади та принципи, першочергово повинна враховувати інтереси платників податків, які в тій чи іншій формі виражатимуть своє ставлення до неї. Адже виваженість такої політики неодмінно дасть очікувані наслідки, слугуватиме водночас інтересам держави та потребам людей. Переконуємося, що відсутність загальнодержавної концепції податкової політики, непослідовність процесів реформування податкової системи, значні структурні диспропорції в економіці заводять суспільство в затьяжну соціально-економічну, і як наслідок – політичну кризу.

Суспільне замовлення на осмислення вітчизняного досвіду податкових реформ загалом і тих, що безпосередньо стосуються українського селянства, є очевидним. Саме тому дослідники активно намагаються віднайти найвдаліші проекти проведених податкових реформ, усебічно осмислити їх і сформулювати відповідну теоретичну базу. Серед існуючого наукового доробку варто виділити роботи сучасних істориків, юристів, політологів П. Гай-Нижника, П. Григорчука, В. Івашенка, І. Комарової, С. Корновенка, О. Перехреста, В. Тучинського, В. Чубая, Л. Якимчука, Ф. Ярошенка та інших.

Поверхнево дослідженим, на наш погляд, є період 50-х рр. ХХ ст., що й спонукало авторів акцентувати свою увагу на аналізі податкової політики держави на селі в період хрущовської «відлиги». Адже осмислення основних тенденцій податкових перетворень, оцінка податкової політики держави на різних етапах її розвитку стане методологічною основою для вирішення сучасних проблем реформування податкової системи та визначення основних напрямів її розвитку на довгострокову перспективу.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування сутності і змісту податкової політики радянської держави на селі в 50-ті рр. ХХ ст. та здійснення аналізу її нормативно-правового забезпечення. Вважаємо доречним простежити вплив суспільно-політичних змін на характер податкових відносин у радянському селі.

Результати дослідження. Відомо, що одна з найгостріших соціальних проблем в СРСР початку 50-х рр. ХХ ст. – дефіцит продовольства. Жорстка фіскальна політика держави, що супроводжувалася натуральними повинностями й непомерними податками як з особистих, так і з колективних господарств, призвела не лише до зубожіння сіл та їх мешканців, але й до скрути у продовольчому забезпеченні міст.

Зміни в податковій політиці держави, спрямовані на виправлення ситуації в ледве живому після Й. Сталіна сільському господарстві, не забарилися. Вже в липні 1953 р. починає змінюватися механізм обчислення сільськогосподарського податку. Відповідно до Закону СРСР від 8 серпня 1953 р. «Про сільськогосподарський податок» передбачалося суттєве зменшення розміру податку із селянських господарств. Податок почав обчислюватися з кожного господарства залежно від площі земельної ділянки, що перебувала в користуванні. Податкові ставки диференціювалися за двома критеріями: територіальним (союзні республіки; області; райони; окремі населені пункти) та за суб'єктом оподаткування (колгоспники; платники, які не є членами колгоспу) [1].

Відповідно до Закону передбачалася зміна принципів і порядку нарахування сільськогосподарського податку. Згідно зі ст. 1 податок сплачувався господарствами членів колгоспів (в їхньому числі риболовецькими) та господарствами інших громадян, яким надані земельні ділянки на території сільських рад. Оподаткуванню підлягали господарства колгоспників та інших громадян, податок обчислювався за ставками з 0,01 га земельної ділянки в розрахунок на рік. Наприклад, для УРСР розмір податку диференціювався за зональною ознакою та встановлювався з урахуванням розмірів доходу господарств, урожайності окремих сільськогосподарських культур та економічних особливостей міс-

цевості в таких обсягах: східні області – 5–12 крб (середня 8,5 крб), західні області – 2–6 крб (середня 4 крб). Союзний уряд залишав за собою право змінювати встановлені розміри податку (ст. 3, 4). Під час визначення ставки податку для певної місцевості враховувалося також використання ділянок під посіви певних культур, близькість ринків збуту продукції [2, с. 101]. Попри це загальна сума податку, обрахована за середньою ставкою, перегляду не підлягала. Тому розмір податку вже не залежав від розміру доходу господарства й залишався незмінним за даного розміру присадибної ділянки.

Не підлягали оподаткуванню землі (менше 50 м²), виділені колгоспникам у встановленому порядку поза межами їхньої земельної ділянки. Мова йшла про пасовища та землі, на котрих вирощувалися певні кормові культури для відгодівлі тварин і птиці в особистому присадибному господарстві. Це, на думку відомого економіста І. Лукінова, створило кращі умови для ефективнішого використання колгоспниками економічних можливостей своїх підсобних господарств [3, с. 406].

На розмір податку впливав обсяг вироблення обов'язкового мінімуму трудоднів усіма працездатними членами колгоспного двору. Згідно зі ст. 6 Закону, сума обчисленого податку підвищувалася на 50% для тих господарств колгоспників, окремі члени яких без поважних причин не виробили за попередній рік встановленого мінімуму трудоднів. Якщо ж у складі колгоспного двору окремі працездатні особи не були членами колгоспів і не працювали за наймом, то для такого господарства обчислена сума податку підвищувалася на 75% [4, с. 18-19]. Отже, як бачимо, нова система оподаткування значною мірою орієнтувала колгоспників на роботу й участь у громадському господарстві, оскільки невиконання встановленого мінімуму трудоднів або ж вихід зі складу колгоспу одного із членів сім'ї позначався на розмірові податку для всього господарства.

Відомий радянський правознавець М. Піскотін, проводячи дослідження оподаткування сільського населення, зазначав низку особливостей, пов'язаних із сільськогосподарським податком. Його особливістю він вважав ту, що суб'єктами сільськогосподарського податку є не окремі громадяни, а їхні господарства. Він визнавав, що даний податок є різновидом прибуткового податку, проте має ту особливість, що сільськогосподарським податком обкладаються доходи від особистого господарства. Специфіку сільськогосподарського податку він вбачав і в порядку стягнення та сплати податку [5].

Новий закон також передбачав широку систему пільг для певних категорій населення: військовослужбовців, інвалідів, пенсіонерів тощо (ст. 6). Влада не залишила поза увагою й окремі соціальні групи населення. Так, за ст. 7 Закону звільнялися від сплати податку господарства, главами яких були педагогічні й медичні працівники, спеціалісти сільського господарства, інженерно-технічні кадри, економісти, плановики тощо. До пільгових категорій господарств потрапляли й такі, що постраждали внаслідок стихійного лиха. Закон містив конкретну вказівку на ті події, які мали юридичні наслідки (ст. 8). У такому ж порядку могли звільнитися від сплати податку господарства у випадках смерті або тривалої важкої хвороби основного працівника в сім'ї, а також господарства, які відчували тимчасові матеріальні труднощі (ст. 8). Уряду надавалося право встановлювати додаткові податкові пільги.

Важливою проблемою, вирішення якої необхідно було б окреслити в законодавстві про сільськогосподарський податок, як вважав М. Піскотін, є визначення правового статусу голови господарства. Розглядаючи діючий порядок визначення голови господарства (двору), він знаходив його неправильним. Оскільки уповноважені державою органи могли давати різні визначення такого статусу, він пропонував винести питання визначення голови господарства на обговорення сільських рад, оскільки вважав за доцільне вважати главою селянського двору лише члена колгоспу [5].

Закон застосовував до платників, які своєчасно не були залучені до сплати сільськогосподарського податку, своєрідний термін позовної давності. Боржники мали сплатити податок не більше, як за 2 попередні роки. Перегляд неправильно проведеного

оподаткування допускався також не більше, ніж за 2 попередні роки. У разі залучення платників до сплати податку за попередній період сплата податку здійснювалася рівними частками в наступні строки: через 1 місяць із моменту вручення платіжного повідомлення і через 3 місяці після першого терміну. Законом передбачалася юридична відповідальність платників податку за його несвоєчасну сплату або несплату. Згідно зі ст. 13 Закону в разі несплати у встановлений строк податку нараховувалася пеня в розмірі 0,2% від суми недоїмок за кожний день прострочення. У разі ухилення від сплати податку до винних осіб застосовувалися заходи, передбачені Положенням про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів (1932 р.) [1].

Для приведення у відповідність до загальносоюзного законодавства Рада Міністрів УРСР 1 вересня 1953 р. приймає постанову за № 1796 «Про проведення сільськогосподарського податку по Українській РСР», в якій, зокрема, зазначалося, що зниження сільськогосподарського податку, введення оподаткування у твердих ставках з 0,01 га землі сприятиме збільшенню кількості худоби, що знаходилася в особистій власності колгоспників, і приведе до кращого використання присадибних ділянок під посіви більш цінних культур [6].

Виконавчі комітети обласних Рад зобов'язувалися встановити ставки сільськогосподарського податку для окремих районів, а в разі необхідності – і для окремих сіл, з урахуванням використання земельних ділянок під посіви окремих сільськогосподарських культур, урожайності, наявності ринків збуту та розмірів доходу (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Середні ставки сільськогосподарського податку
для колгоспів та господарств колгоспників окремих областей УРСР [6]**

ОБЛАСТІ	СТАВКА ПОДАТКУ (в крб) з 0,01 га
Дніпропетровська, Харківська, Полтавська, Вінницька	9,3
Сталінська, Херсонська, Київська, Запорізька, Одеська, Кам'янець-Подільська, Кіровоградська	8,5
Чернігівська, Житомирська, Сумська, Ворошиловградська, Миколаївська	7,5
Львівська, Тернопільська	5,0
Ровенська, Волинська, Ізмаїльська, Чернівецька	4,0
Станіславська, Дрогобицька, Закарпатська	3,0

Отже, як демонструє таблиця, середні ставки сільськогосподарського податку для колгоспів та господарств колгоспників у розрізі окремих областей УРСР суттєво відрізнялися. Найвищі податкові ставки (7,5–9,3 крб) встановлювалися для тих областей, які знаходилися у вигідніших географічних, економічних та інфраструктурних умовах, найнижчі (3,0–5,0 крб) діяли на території західноукраїнських областей.

За ініціативи українського уряду з метою популяризації змісту Закону та проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед колгоспників відряджались досвідчені й належно підготовлені відповідальні працівники обласного й районного партійного активу, залучались пропагандисти, агітатори та сільська інтелігенція, представники фінансових органів.

Програма урядових дій передбачала й інші заходи організаційно-управлінського характеру. Наприклад, на зборах колгоспників, де також відбувалося роз'яснення змісту Закону, одночасно проводилася процедура вручення платіжних повідомлень про сплату сільськогосподарського податку. Встановлювався повсякденний контроль за перебігом

надходжень сільськогосподарського податку в розрізі окремого району, села або колгоспу. На засіданнях виконкомів систематично заслуховувалися доповіді завідуючих фінансовими відділами й оперативно вживалися заходи щодо усунення відставання у зборах сільськогосподарського податку. Надавалася транспортна допомога в організації вивозу сільськогосподарської продукції тощо.

Профільні структури, тобто Міністерство сільського господарства й заготівель, Статистичне управління УРСР та виконкоми обласних Рад, мали вживати невідкладні заходи щодо впорядкування записів про землекористування в господарських книгах сільських рад і шнурових книгах колгоспів. На фінансове міністерство покладался обов'язок із забезпечення необхідного контролю за роботою його органів, правильного нарахування платежів, своєчасного вручення платіжних повідомлень та організації надходження податку. Кожні 5 днів уряд мав бути проінформований про перебіг нарахування й суми надходжень від сплати податку.

Окрема увага в постанові відводилася односібним селянським господарствам. Сільськогосподарський податок із них обчислювався за встановленими ставками, проте зі збільшенням суми податку на 100%. При цьому на нараховану суму податку надавалася знижка в розмірі 15% господарствам тих колгоспників та не членів колгоспу західних областей УРСР, у складі яких за наявності одного працездатного члена сім'ї було двоє й більше дітей, або за наявності двох працездатних членів сім'ї – троє й більше дітей до 12 р. Також скасовувалися недоїмки попередніх років із сільськогосподарського податку та податку на неодружених, одиноких і малосімейних громадян, що рахувалися за окремими господарствами колгоспників і не колгоспників.

Отже, новий сільськогосподарський податок фактично перетворювався на поземельний податок із сільського населення. При цьому ставка оподаткування була відносно невисокою й надалі не змінювалася. У підсумку сільськогосподарський податок утратив колишній фіскальний характер і перестав бути надмірно обтяжливим для жителів села.

Додатковим стимулом для реалізації надлишкової сільськогосподарської продукції як із колективних, так і з особистих селянських господарств став Закон СРСР від 1 вересня 1953 р. «Про зниження розміру разового збору на колгоспних ринках». Починаючи з 1 жовтня, розміри разового збору на колгоспних ринках зменшувалися майже на 30%. Звільнялися від сплати збору суб'єкти, які реалізовували на ринку зібрані плоди, ягоди, гриби і зелень [7].

Доленосний для сільського господарства вересневий (1953 р.) пленум ЦК КПРС надав життєздатного імпульсу для розвитку сільського господарства. Слід особливо підкреслити, що на пленумі однією з вагомих причин відставання сільського господарства було прямо названо порушення принципу матеріальної зацікавленості колгоспників [8]. Інакше кажучи, чи не вперше за часів радянської влади було визнано фіскальний характер ставлення держави до селянства. Адже розмір податку з господарств колгоспників встановлювався не залежно від фактичних доходів, отриманих від утримання худоби чи зібраного на присадибній ділянці урожаю, а такий, який, на думку податківців, можна було отримати. На пленумі було визнано, що податок дійсно був непомірно обтяжливим. Це привело до скорочення поголів'я худоби в особистій власності, зменшення продуктивності присадибних ділянок і вкрай негативно позначилося на загальних обсягах виробництва сільськогосподарської продукції у країні.

На фінансовий стан колгоспів та їхні взаємовідносини з державою помітно позитивний вплив мав Указ Президії Верховної Ради СРСР від 12 вересня 1957 р. «Про прибутковий податок із колгоспів», яким вводилася єдина ставка оподаткування з її диференціацією в союзних республіках, областях і районах. Раніше під час обчислення прибуткового податку використовувалися 4 різні ставки (від 6 до 15%). І тому нерідко колгоспи з рівними доходами, маючи різну господарську структуру, сплачували різні суми податку [9].

Відповідно до Указу податок обчислювався з усіх видів доходів за попередній рік за даними річного звіту колгоспів. Під час визначення оподатковуваних натуральних доходів, що розподілялися на трудодні і в порядку додаткової оплати праці, оцінка зернової продукції свого господарства, а також насіння соняшнику й насіння льону здійснювалася за державними заготівельними цінами. Оцінка ж решти сільськогосподарської продукції – за діючими державними закупівельними цінами. Вводилася єдина податкова ставка, середній розмір якої до 1959 р. установлювався в розмірі 14%. Встановлювалося чотири терміни платежу: до 15 березня – аванс у розмірі 15% податку, до 15 червня – 25%, до 15 вересня – 30%, до 1 грудня – 45%. Нормативно-правовий акт також передбачав систему пільг, умов звільнення господарств від сплати податку або ж відстрочення термінів оплати. До встановленого законом переліку господарств належали господарства переселенців, колгоспи, постраждалі від стихійних лих [10, с. 528].

Відповідальність за точне обчислення і своєчасну сплату прибуткового податку покладалася на правління колгоспу, яке зобов'язувалося щорічно, не пізніше 1 березня, надавати до відповідного фінансового органу розрахунок оподаткованого прибутковим податком доходу та суми податку за встановленою формою. За неподання фінансовим органам в означений термін розрахунку оподаткованого доходу та суми податку на голову правління колгоспу й рахівника (бухгалтера) колгоспу за рішенням завідувача районним (міським) фінансовим відділом міг бути накладений персональний штраф у розмірі до 50 крб. Прибутковий податок колгоспами мав сплачуватися в першочерговому порядку. У разі несплати податку у встановлені терміни несплачені суми списувалися за рішеннями народного суду з поточних рахунків колгоспів. За прострочення платежу стягувалася пеня в розмірі 0,05% за кожен день прострочення. Указ набирав чинності з 1 січня 1958 р. [9].

Наступне зниження прибуткового податку з колективних господарств пов'язувалося з реорганізацією МТС та зміною існуючого порядку заготівель сільськогосподарської продукції. Тож 18 грудня 1958 р. Президія ВР СРСР видає новий Указ «Про прибутковий податок із колгоспів», яким ставка податку знижувалася до 12,5%. Союзні уряди отримали право надавати окремим колгоспам відстрочки платежів із прибуткового податку та проводити в необхідних випадках списання з колгоспів недоїмок із податку за рахунок бюджету республіки. Водночас новим Указом не вирішувалася низка існуючих проблем його застосування. Зокрема, податок, по суті, обчислювався з доходів минулого року, а сплачувався з доходів поточного року, що не могло сприяти розвитку виробничих сил колгоспів. В оподатковуваний дохід фактично включалася частина витрат виробництва, витрати на оплату праці й інші витрати. Податок фактично був спрямований на вилучення не стільки чистого доходу, скільки фонду оплати праці [11]. Як бачимо, розмір прибуткового податку із колгоспів періодично коригувався. На його зменшення впливала не лише воля «верхів», але й тенденція змін, яка простежується в радянській податковій політиці.

Висновки. В означений нами період податкова політика держави щодо села та його мешканців почала набувати принципово відмінного, порівняно з попереднім періодом, характеру. Зниження норм обов'язкових поставок продукції особистими підсобними господарствами, скорочення грошового податку, встановлення твердих ставок оподаткування відповідно до розмірів присадибних господарств дозволи селянам оптимістичніше дивитися в майбутнє. Будучи раніше суто фіскальним інструментом викачування коштів із сільського господарства, вона досить швидко стала достатньо дієвим засобом позитивного впливу на всі сторони життя села.

Отже, розв'язання існуючих проблем через реалізацію податкової політики має відбуватися через послідовну реалізацію стратегічних цілей реформування податкової системи України. Підвищення конкурентоздатності сільськогосподарської продукції, активізація інвестиційних проектів та цільових програм на селі, спрощення механізму

оподаткування, забезпечення прозорості сплати податків, дегінізація ринку зерна, адаптація податкового законодавства України до законодавства ЄС – це неповний перелік заходів із виведення аграрного сектору вітчизняної економіки із кризової ситуації.

Список використаних джерел:

1. Закон ССРСР от 08.08.1953 г. «О сельскохозяйственном налоге» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.law7.ru/>.
2. Комарова І.В. Историчні аспекти оподаткування селянства в Україні // Фінанси України. – 2001. – С. 101.
3. Развитие аграрной экономики Украинской ССР / Н.И. Лукинов, А.А. Сторожук, А.В. Крисальный и др. – К. : Урожай, 1987. – С. 406.
4. Изюмова Л.В. Повинности колхозного крестьянства на Европейском Севере России в конце 1930-х – 1950-е гг. : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история». – Вологда, 2001. – 20 с.
5. Налоги в СССР (1917 – 1991 гг.) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://history-of-taxes.narod.ru/5.html>.
6. Постанова Ради Міністрів УРСР від 1 вересня 1953 р. № 1796 «Про проведення сільськогосподарського податку по Українській РСР» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/>.
7. Закон СРСР от 1 сентября 1953 г. «О снижении размеров разового сбора на колхозных рынках» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.law7.ru/>.
8. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898 – 1971). – Т. 6 (1941 – 1954). – К. : Політвидав України, 1980. – 523 с.
9. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 12 сентября 1957 г. «О подоходном налоге с колхозов» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.law7.ru/>.
10. Экономическая жизнь СССР: Хроника событий и фактов : в 2 кн. – Кн. 2. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – С. 528.
11. Указ Президиума Верховного Совета СССР 18 декабря 1958 г. «О подоходном налоге с колхозов» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.law7.ru/>.

ЖЕРЕБКО М. А.,

аспірант

*(Науково-дослідний інститут
державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії
правових наук України)*

УДК 340.12

ПСИХОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ ПРАВОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Статтю присвячено деяким аспектам правової психології та її психологічним компонентам. Розглянуто такі психологічні компоненти, як правові емоції, правові почуття, правове мислення, правові оцінки і ставлення, правові переконання, правові уявлення, правові установки, ціннісні орієнтації, правові навички та звички, правові настрої, правова совість, здогадки, прозріння, правовий інсайт, правовий мотив, правова воля.

Ключові слова: правова психологія, психологічні компоненти.

